

Két csángó dal székely változata.

Eddig még nagyon kevés, vagy épen semmi sem történt a csángó-székely kölcsönhatások, helyesebben talán rokonság részletes kimutatására. Legyen szabad most nekem, a csángó és székely népköltéssel kapcsolatban, két részletbe vágó, de figyelemreméltó összefüggésre hívnom föl a figyelmet.

Az egyik összefüggést a Bartalus gyűjteményében levő ballada¹ s a közt a szintén balladaszerű csángó ének között találhatjuk meg, melyet folyóiratunk lapjain² nemrégiben Csúry Bálint közölt, illetőleg teljesebb változatban nyári moldvai tanulmányútján jegyzett fel. A két változat egybevetése, mihelyt Csúry a teljesebb változatot közli, érdekes adatot szolgáltat a székely és csángó népköltészet kölcsönhatásának, illetőleg rokonságának kimutatásához.

Egy másik, Csúry által már közölt dal rokon-változatát ugyancsak a Bartalus gyűjteménye³ őrzi. A *Zágon*-ból közölt rövidke dal minket érdeklő első versszaka az említett helyen ilyen alakban van meg:

*Tavaszi szél utat száraszt,
Minden állat társat választ.
Hát én vajon kit választaszak?
Szüvet szüvért kinek aggyak?*

E dalocska szövege csaknem szórul-szóra megegyezik a Csúry által folyóiratunkban⁴ közölt „*Ződ pántlika kinyid gunya, Virágom, virágom*” kezdetű ének szövegének 5–7. versszakával:

(5.) *Tavaszi szél* vizet áraszt, Virágom stb.

(6.) *Menden madár társot választ*, Virágom stb.

(7.) *Há én immá kit válasszak*, Virágom stb.

A régies réja (*Virágom, virágom!*), a primitivebb strófa-szerkezet ugyan nincs meg a Bartalus változatában s a Bartalus változatának 4. sora meg emitt, de tudjuk, hogy ilyen csekély eltérés, mely amúgy is nagyrészt előadásbeli különbség, a népköltészetben előfordul s nem akadályozhat meg bennünket abban a föltevésben, hogy e két népdal egy tövön virágozhatott ki. Azt, hogy e tő Csángóföldön vagy Székelyországban volt-e: eldönteni nem lehet. Épen e csángó változat egyszerűbb alakja arra a feltevésre is csábíthat bennünket, hogy itt egy, a magyarság ősi dalkincséből megmaradt s a két nyelvjárás, illetőleg dallamterületen kétféleképpen fejlődő, esetleg más-más énekkel összeénekelte dalról van szó. A csángó változat mindenestre nagyon régi lehet. Jó azonban ismerni az ilyen apró összefüggéseket is, hiszen ezek is elősegítik a csángó és székely kérdés mielőbbi szintetikus megoldását.

Szabó T. Attila.

¹ Magyar Dalok Egyetemes gyűjt. I. 4–5., III. 12–13.

² 1930:175. „Jöjj meg, Duna, jöjj meg!” kezdetű ének, melynek a nyáron Csúry még legalább 10 versszakát jegyezte fel. Távoli, de művésziességében érdekes változat ez.

³ U. o. VI. 18.

⁴ 1930:172–73.

A román nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. sz. közepén.

A fejedelmi alapítású gyulafehérvári kollégium sok nevezetes tanára között nem volt utolsó Keresztúri Pál sem. Maga tudásával, nevelői személyiségével és humanizmusával tűnt ki. Apácaival együtt, akinek kortársa volt, a „tantárgyak halmaza mellett is, soha túl nem terhelt tanítványai-ban olyan tud(ás)vágyat gerjesztett¹ fel, hogy pl. Bethlen Miklós kancellár nagy műveltségét s a tudás iránti vágyát — saját bevallása szerint — nagyrészt neki köszönhette. Azok a sorok, melyeket Bethlen Miklós Keresztúri-ról ír,² a tanárának nagyon sokat köszönő hálás tanítvány és férfi szavai.

Bethlen visszaemlékezése a mi szempontunkból azért is érdekes, mert ez őrizte meg a román nyelv tanításának eddig ismert legrégibb adatát. A kérdéses rész a következőképen hangzik:³

„...Egyszer reagondolá magát (t. i. Keresztúri Pál), hogy idegen nyelveket tanuljunk, oláhul, tót- vagy lengyelül, törökül, németül, franciául, de ezeket nem egyszersmind, hanem egymásután, először oláhul ezer vagy kétezer vocabulát leiratott úgy, mint oda fel írtam a deákról; megtanulám; tudom egyszer próbára, hogy egy nap hatszáz, sőt többet is mondhatnék, szót megtanultam; osztán mindesak a *beszélő praxisra* adott időt; kevés idő alatt vagy négy nyelven kezdék én érteni és csacsogni, ő pedig azt egyikét sem tudta, és annál is inkább csudálták az ő tanítását és tanításban való dexteritását. Ezt akkor ugyan én egyiket sem tanultam jól meg, sőt azután sem perfecte, sőt már némelyeket nagyobbára el is felejtettem, de ugyancsak nagy seminis thesaurus volt jövődöre nékem és néki nagy fáma s admiratio, mert én ugyancsak azon a fundamentomon építettem azután, noha mind a matéria és ha ez nem annyira is, de a forma igen különbözött...“

E visszaemlékezés több szempontból érdekes. Ha megfigyeltük, Bethlen először az *oláh* nyelv tanulását említi. És ez aligha véletlen dolog: Keresztúriban volt annyi gyakorlati érzék már a XVII. század közepén (!), hogy elsősorban a környezetet nyelvét akarta megismertetni tanítványaival, azután a politikai szempontból fontos nyelveket, a tótot, lengyelt, a törököt, s végül a művelt nyugati nyelvek képviselőit, a németet és franciát. Nemesak érdekes tanítási módszere s a — Bethlen szerint — csodálatos eredmény. de sok ezzel kapcsolatos gondolat miatt is érdemes felemlítenünk „faji türelmetlenségünknek“ ezt a csaknem 300 éves emlékét.

Szabó T. Attila.

Zsidó, görög és latin gyászversek Bethlen Gábor temetésére.

Az alábbiakban hű másolatban közöljük azokat a Bethlen Gábort sirató verseket, amelyeket a Bethlen Gábor alapította gyulafehérvári főiskola három hírneves professzora írt az iskolaalapító nagy fejedelem temetésére. Temetésére, ami 1630 január 25-én ment végbe Gyulafehérvárt, és nem halálára, ami jó két hónappal előbb, nov. 15-én következett volt be. Ennyi idő kellett, míg a gyász hírt a külföldi udvarokkal közölni lehetett s a temetésre küldött külföldi képviselők és diplomaták Gyulafehérvárra a végtisztességre

¹ L. részletesebben P. Szathmáry: A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-főtanoda tört. Nenyed, 1868. 42—46. Keresztúri működési idejét azonban tévesen határozza meg (1622—1630. V. ö. 351. l.), hiszen az 1650-es években Bethlen itt még Keresztúritól tanult. (V. ö. Bethlen i. m. 215 s. köv.)

² Gr. Bethlen Miklós Önéletrajza. Kiadta Szalay László. (Magy. Tört. Eml. II. köt.) Pest, 1858. I. 213—236.

³ U. o. 230—31.

megérkezettek. A temetésre íródtak e versek, amit bizonyít az is, hogy az az unicum-példányban fenmaradt nyomtatvány, melynek lapjairól közrebocsátjuk, nem 1629-ben, hanem 1630-ban jelent meg a gyulafehérvári fejedelmi nyomda kiadványaként, mint Effmurdt Jakob nyomdász munkája.

Az unicum példány a kolozsvári róm. kath. Lyceum könyvtárának birtokában van. Szabó Károly 460. sz. alatt írta le (R. M. K. II. k. 171. l.). Cím-lapja facsimilében szintén ismeretes. Megjelent többek között a millenáris történetben is (VI. k. 409. l.). A könyvészetiileg ismeretes versek tartalmi ismertetése azonban a Bethlen-irodalomból hiányzik. Épen ezért adtam róluk rövid jellemzést a *Bethlen Gábor és a magyar irodalom* c. tanulmányomban (Budapesti Szemle 1930. 216. k. és külön is). Most közlöm magukat a verseket. A közlést a személyi és tartalmi vonatkozás mellett indokolja nemcsak az, hogy a Bethlen-irodalom számára hozzáférhetővé kívánjuk tenni, hanem magának a nyomtatványnak az állapota is. Unicum-nyomtatványunk ugyanis egy testes colligatum végén foglal helyet, mint a colligatumnak utolsó darabja. Magát a colligatumot könyvészetiileg leírta Dézsi Lajos *Váradi Mihály verse Bethlen Gábor haláláról* c. dolgozatában (Magyar Könyvszemle, 1898. évf. 372–73. l.) a Váradi latin-magyar párhuzamos költeményének közlése alkalmából. A colligatumban levő négy mű között a mi nyomtatványunk a legrövidebb (4-r. négy számozatlan levél) és nyomdatechnikai szempontból is a leggyengébb munka. Betűi nem tiszták, szedése zavaros, és ami az újra közlést különösebben indokolja, folytonosan kopik; egyes betűk már is teljesen hiányzanak; másokat annyira megviselt az idő, hogy alig lehet a szót olvasni. Jó, ha romladozó, elmosódó unicum nyomtatványainkról másolatot, új lenyomatot veszünk.

A nyolc vers közül az első ötnek Alsted, kettőnek Piscator és az utolsó-nak, melynek betűi a legapróbbak s így kopása is a legszembetűnőbb, Bisterfeld a szerzője. Ismeretes, hogy Bethlen e három már nagy hírű német professzort halála évében hívta meg és szerződtette az udvari scholához. Sajnos, e költemények sem döntik el azt a kérdést, hogy vajjon élt-e még a fejedelem, mikor ők Gyulafehérvárra megérkeztek. Azt Alsted és Bisterfeld is fölemlítik, hogy őket a fejedelem hívta meg, de további személyes jellegű ide vonatkozó utalás nincs. Általában a fejedelem érdemeit, kiváló tulajdonságait dicsőítik s a veszteség nagyságát, a gyászt rajzolják. Nyilván felszólításra készültek e versek s az új professzorok igyekeztek a felszólításnak eleget tenni. Talán ebből is érthető az, hogy Alsted első versének a nyelve zsidó, a másodiknak görög — de mindkettő latin betűkkel nyomva — és hogy a harmadiknak formája: pyramis. Vagyis több bennük a művészkedés, mint a művészet. Figyelemkeltésre azonban, tagadhatatlan, alkalmas eljárás és nagyon kedvére lehetett az özvegynek, Brandenburgi Katalinnak. Az ötödik költemény, melynek címe *Centuria encomiastica* s amelynek tartalma a legreálisabb és legtényszerűbb, már egyenesen az özvegy politikai érdekének is szószólója. A költemény végén a szerző Bethlen geneológiájának fényes előkelő voltát magasztaló sorok után azt az óhaj-tást fejezi ki, hogy báresak az özvegyet ismerné el uralkodónak a rendek és a nép ragaszkodása. Ez is azt bizonyítja, hogy a versek a Katalin felszólítására és megbízásából készültek, gyászból is, meg politikai számításból is. De bizonyítja azt is, hogy a versek iratási ideje csakugyan 1630, a temetés körüli napok, amikor már a fejedelmi szék betöltése körül folyt a pártok küzdelme.

EPICEDIA

Dicta

INCOMPARABILI HE-
ROI, GABRIELI, PRINCIPI
S. ROMANI IMPERII ETTRANSSYVANIAE, PARTIVM HVNGARIAE
Domino, Siculorum Comiti, Oppulidae ac Ratiboridae
Duci etc Eugetae & Musagetae Optimo Maximo;
Denato ALBAE IVLIAE Anno Christi M. D. C.
XXIX. a d. 15. Nouembris, ibidemq;
humato Anno M. D. C. XXX. a. d.
25. Januarii.Professoribus Illustris Scholae Bethlenianae, quae est
ALBAE IVLIAE.Imprimebat ALBAE IVLIAE Jacobus Effmurd
Lignicensis. Typogr: suae Serenit: A. 1630.

1. Onomatologia Hebraica.

Abhi veabhi, Gabriel,
Rechebh upharasch Israel:
Attah gebhir, attah gebher,
Gibbor veattah gnal debher:
Debher reschaim schibbarta,
Hael debhir tobh jasadra:
Bethlen schémecha bethlechem
Siman, vehi chesed rechem:
Hoi moth jeschibah hasseter,
Hoi rosenim naphal ceter.*

2. Dodecastichon Graecum.

Klaeete tes Dacies laoi, kae gennades, hotti
Hymmon eelios, pheu, mala lampros edy.
Eelios Gabriel, archon krateros te sophoste,
Poemen tou laou, tes patridos te pater.

* A költemény Maksay Albert kolozsvári ref. theol. tanár fordításában, miért e helyen is köszönetet mondok, magyarul így hangzik:

Kivánságom és atyám, Gábor,
Izrael lovasa és lovagja,
Te ur, te hadakozó
Hős és te veszedelem kivédője,
A gonoszak veszedelmét te megtöréd,
Isten erősséged és fundamentumod.
Bethlen, nevedül Betlehemet
Ó tette s ez kegyelem és szeretet.
Jaj a halál elvette az oltalmazót,
Jaj fejeinknek: lehullott a csillag!

Mint említém, nyomtatványunk betűit már nagyon megviselte az idő. A héber betűk, illetve kiejtés átírása latinra egyébként is nehéz és ingadozó lévén, ez az értelem úgy jön ki, hogy a harmadik sorban gual szó helyett, ami érthetetlen, a fordító geal-t, a hatodikban jasadra helyett jesudka-t, a nyolcadikban siman h. simah-t és az utolsó sorban ceter h. setar-t olvasott.

Houtos edy. laou, naoute, nomoute proestos,
 Houtos te, technon kae stylos houtos te.
 Dei dia tauta sphodros laon, naonte, nomonte
 Kleein tes Dacies, dei telycéa sphodros
 Kae mala gymnasion tes Albes de iololyzein,
 Ento gymnasio kae mala dei men eme.
 Chaerete de pantes, touto xymdpradmones archo;
 Eelio Christo xympaden, ouk ethane.

3. PYRAMIS IAMBICA.

Qvis heic
 Amabo
 Cubat? quis est?
 Tuus patronus
 O Dacia, et tuus
 Pastor, paterq; blandus,
 Super astranotus GABRIEL
 Bethlen; scholis ecclesiisque (sic!)
 Addictus, uti Iosias pius.
 Doctus togae, doctus sagi celebreis
 Artes, Vlyssis instar, instar Nestoris.
 Quid? Ipsamet prudentia, ipsa fortitudo
 Asylon et prudentium atq; fortium virum
 Heic conditur. quinq; ergo vos scholae lugetis, atq;
 Ecclesiae, prudentia atq; iuncta fortitudini.

4. Epitaphium.

Heic situs est princeps GABRIEL, de stemmate Bethlen,
 Qui Bathoraeorum fatalia bella secutus,
 Et Bathoraeorum per tot fatalia bella
 Vastatae patriae succurrit, restituendo
 Aras atq; focos: qui taedis rite secundis
 Brandenburgensem sibi despondit CATHARINAM.

5. Centuria encomiastica.

Ille ego, qvi patriae totas impendere vires
 Ingenii geniiq; mei, dum spiritus artus
 Hos regeret, magna ductus ratione volebam:
 Nunc patriae fines, & dulcia linquere rura
 Instituo, credóq; ratem properantibus undis
 Istri, & Pannoniae supraq; infraq; jacentis
 Arva retrospectans, mihi sedem deligo in oris
 Transsylvanorum, quis Martia pectora, quorum
 Auriferi montes cum fontibus usq; canuntur.
 Huc me nempe Deus vocat, huc vocat inclytus heros
 GABRIEL, ille suae certissima gloria gentis
 Bethlen; ille sui lumen regni columenq;
 Hic, inquam, belliq; fatur, pacisq; patronus,
 Atq; reus voti, regionem religionemq;
 Ornare ac firmare volens, fundamina ludi
 Albensis benejacta, suis & macta decenter
 Auspiciis, laeto colophone & culmine laeto
 Condecoraturus, regali mente manuq;
 Constituit sumtus, jubet atq; praeesse Lycéo

Qui sophiae latices paradisiis, eloquiiq;
 Fiumen in irriguos derivent ingeniorum
 Hortos, vnde brevi capiat respública privaq;
 Omnigenos fructus hominiq; Deoq, placentis.
 O facinus dignum te tanto principe, dignum
 Te tanto heroe, o GABRIEL celsissime Bethien!
 Tu bellatrici Patriae, vah debellartae
 Inq; gemiscenti, divinae munera pacis
 Reddideras: pecudes hoc, arva, hominesq; loquuntur
 Tu, tu, terror eras, quá sol oriturq; caditq;
 Hosti. Tu gentes ad praelia coniuratas
 Doctus eras cohibere. Tibi laudabile pignus,
 Pignus amicitiae dederat biga inclyta biga
 Insuperatorum, qveis se effert vesper & ortus.
 Tute paratus eras templisq; scholisq; nitorem
 Inferre. Hoc modo oves Christi pascentur & agni.
 Fallor: an inde tibi non intima gloria parta est:
 Fallor: an inde tibi laudum debetur apex, &
 Carmen, quod cedro vel quod scribatur iu aere?
 Verum, proh dolor, in pietatis tramite tanto, &
 In pleno cursu conatus magnidecentis,
 O sapientipotens Princeps, o magne patrone,
 Triste vale nobis dicis, permulta relinquens
 Affecta eximié, non-multo tempore quae tu
 Rite daturus eras nobis perfecta, moratus
 Nil varios sumtus, priscorum exempla secutus.
 Namq; fatebor enim, tu nummos divite cornu
 Fundebas, quoties exin sperare licebat
 Aut firmamentum regni solidum, ornamentum
 Aut praelustre, Solent ista ratione moveri
 Heroes, patriaeq; patres, miseriq; popelli.
 Pastores, quos inter ego tibi defero palmam
 Princeps bellipotens: rumpantur utilia memor!
 Vsq; adeo tua laus, tua gloria, & inclyta virtus
 Est supra invidiam. Novit Germanidos ora,
 Norunt Pannonii, Thrax novit, Turcus, & Hellen
 Ex illis animae meliores, sat scio, vellent
 Maturo vivae vivum te prosequi honore.
 Credo equidem norunt communiter, aut melior pars,
 Nominis eximii mensuram terq; qua terq;
 Te sic implese, ut fueris Patriae anchora certa
 Bellorum fessae, trepidis spes, hostibus hostis,
 Et focius sociis, & fidus amicus amicis.
 Non mihi si lingvae centum sint, oraq; centum,
 Ferrea vox, possim laudes persolvere dignas,
 Maxime Maecenas. Adeo tua laus, tua virtus
 Est supra calamumq; meum linguamq; profecto
 Non secus ac supra ventos, pluviasq;, nivesq;
 Est Atlantis apex, tangit qui culmine coelum.
 Quid? tua jam virtus radiorum verbera late
 Spargit ad Hesperium Phoebi Eoum? cubile.
 Nec moror in sulsos, tibi qui de stemmate litem
 Iam pridem movere? nec hos, qui nescio qua nam
 Arte tibi titulum quaesitum principis aiunt.
 Nam si stemma tuum non laevo lumine lustrem,
 Editus es proavis illustri sanguine natis:
 Editus es proavis claris virtute tagota:
 Editus es proavis claris virtute sagata.
 Uto; latére sinam tritavos atavosq; remotos,
 Quis nescit proavum Vaivodae munere. functum

In patria, quis avum Budensi nobilitatum
 Praefectura! Et iis geminus fuit inclytus heros
 Wolfgangus, pater ille tuus, Jano Stephanoq;
 Regibus in pretio quem novimus usq fuisse,
 Nunc eat invidia & pallor, nunc turpis alastor
 Audeat in dubium, quae sunt manifesta vocare.
 Sed vi forté sibi quaesitum est culmen honoris
 Nobilis o GABRIEL, et avito sanguine praestans:
 Scilicet hoc onerat te crimine, qui tua nescit
 Sub celebri fuerit qvota-qvanta modestia Botz Kay;
 Cui tibi delatum diadema offerre fuësti.
 Nil iam dico tibi procerum populiq; favore
 Vnan imi, patriae commissa nitentia sceptrā.
 O si post mortem, Princeps fortissime, Princeps
 Magne, tuam, proceres parili populusque favore
 Consorti thalami comissa nitentia sceptrā
 Agnoscant habeantque tibi hunc post futura honorem.
 Fallor, an in régno talis CATHARINA manebir,
 Qualis frugifero qvercus sublimis in agro:
 Exaudi, si justa precor mea vota precésq;
 Magne DEVS, nostrae fautor columenque salutis;

Johannes-Henicus Alstedius f.

EPITAPHIVM.
 GABRIEL Victoriosus.

Dum vixi, victor retuli victricia quondam
 Arma! tropaea tuli, signaq multa tuli.
 Hostes devici non vinci passus ab illis:
 Vincere, non vinci; gloria prima fuit.
 Victus ab hoste tamen jaceo nunc corpus inerme,
 Pareit nam nulli mors inimica viro.
 Et dominos servis: & sceptrā ligonibus aequat:
 Et regum turres; & quatit illa casas.
 Non tamen omne rapit; tantum sed corporis artus
 Pars melior victrix caelica regna tenet:
 Caelica regna tenet mea mens, dum corporis artus
 Collectos illi restituet Dominus.

Octastichon.

GABRIEL heroum dux maxime, gloria gentis
 Hungariae; patrii dulce decusq soli:
 Inclyta quem virtus generosae mentis in alto
 Constituit solio: ac regia sceptrā dedit.
 Quo clavum imperii moderante vigeat amoena
 Pax terris: ibant & sine nube dies.
 Eheu! Cur miseros nos deseris Optime Princeps!
 O pater! O patriae Cura salusq tuae!
 Non juvat in terris populo dare jura sacrata,
 Hostis & heroa pellere tela manu?
 Hic potius magnos ducas sine fine triumphos:
 Hic et ames dici dux, pater atq deus.
 Sed fugis: & populum, vah triste! relinquis inermem;
 Quem premet hostili gens inimica manu.
 Auguror: augurium hoc sit vanum faxit Iova,
 Cuius nos dextrae protegat umbra manus.

M. Philippus Ludovicus Piscator f.

Oda.

Invicta Dacum pectora num gravis!
Luctus domabit? cur sacra limina
Nutant? Liceum cur bimestre
Lehtiferam meditatur horam?

Ignare rerum protinus omnium
Hospes doloris semina publici
Rogas! humatus te meus vah!
Nil movet, aut latet ergo Princeps.

Ah me, laterent incluta Dacia,
Acerba regni fataq; principis!
Cuius beater quo favore
Deserui patriam libenter:

Aquo vocatus culta Britannia
Quae destinarat praemia respui,
Et quae triumphus foederati
Obtulerat repetita belgi.

Divina cuius gesta habitabilis
Miratur orbis: cujus & inclutam
Virtutem honorat christiana
Gens, Scythia trux, proceresq; Turcae.

Sincerus almae qui patriae pater
Illustris aevi qui decus unicum:
Gentis probatae qui probatum
Praesidium miseraeq, asylum:

Victrice dextra qui nece turgido
Sternebat hostes: arvaq; Dacia
Vastata bellis qui gubernans
Pacifica reparabat arte,

Quis non doleret quod pius arbiter
Martisq; pacis fata subiverit?
Heu cuncta quid ni personarent
Et gemitu, & lachrymis maderent?

Phoebea lampas cum caput horridis.
Velans tenebris officium negat
vitalis aerae cuncta summus
Occupat inferiora terror.

Fortes leones frigida promovent
Vix membra, castae vixq; columbulae
Librantur alis, vixq; ad astra
Praecipites aquilae feruntur.

Sic eum serenus lumina clausurit!
Princeps fideles torius incolas
Regi per anceps ac acerbus
Corripuit cruciatque moeror

Innatus ardor Martia pectora
Reliquit: artus ac trahit innocens
Vix sponsa christi vixq; Musae
Aethereum ingenium vigebit

Imo, vigebun omnia pristino
Splendor et Sacro cum diademate
Ornata regnet cum mariti
Aemula, tum generosa Phoebe.

Accedit Atlas qui grave consili
Perdus (?)¹ levabit: sunt procerum manus

Queis pace junctis comprobatum
Haud dubiè regimen perennat.

Johannes-Henricus Bisterfeldius f.

Közli: *Kristóf György.*

¹ A szedés elkopott az olvashatatlanságig.